

„Kötelességemet mint magyar hazafi örömezteljesítettem”

Nagysándor József (Várad, 1803. augusztus 19. – Arad, 1849. október 6.) honvéd vezérőrnagy a világosi fegyverletétel után, 1849. augusztus 23-án került osztrák fogságba, 25-én fogolyként Aradra vitték. Augusztus 26-án társaival együtt külön zárkába, az aradi várba került. Alig helyezkedtek el börtöncellájukban, elkezdődött a hadbírósi eljárás, amely hosszabb időt vet igénybe, de az eredménye előrelátható volt. Végül egy hónap elteltével döntöttek a magyar szabadságharc katonai vezetőinek sorsáról. Az alábbiakban szerkesztett részlet olvasható **dr. habil. Fleisz János** történész idén augusztusban megjelent monográfiájából.



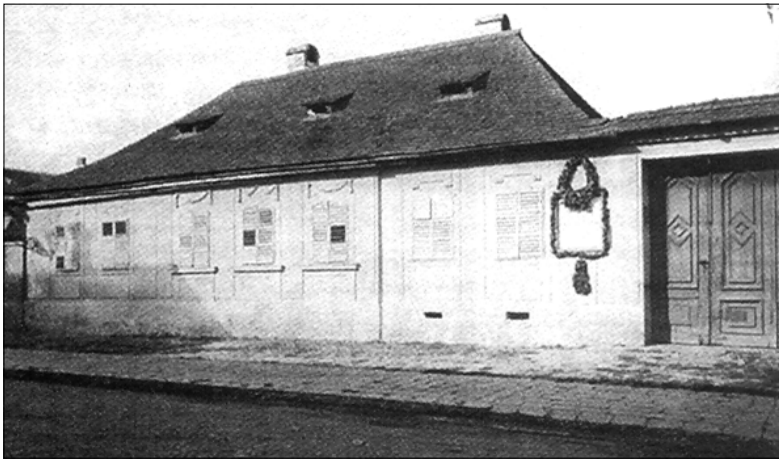
Az ítélet

Az összes vádlottat szeptember 26-án reggel kilenc órára idézték a haditörvényszék elé, ahol ismét felolvasták nekik vallomásaikat, s megkérdezték, megerősítik-e az elhangzottakat, és van-e még más előadnivalójuk. Hasonlóan a többiekhez Nagysándor, aki hetediknek került sorra, megerősítette a vallomását. Azok közé tartozott, akik heten úgy nyilatkoztak, hogy nincs semmi hozzátennivalójuk.

Utána felolvasták a többi csatolt iratot, majd a tárgyalásvezetői előterjesztést, a votum informativumot. Ezután a bíróság tagjai tanácskozássra vonultak vissza. Rendfokozat szerint jegyzőkönyvbe vették a javasolt ítéleteket, amelyek teljesen megegyeztek Karl Ernst törzshadbíró javaslatával. Egyhangúlag Aulich Lajos és Török Ignác alezredes, Láh-

ner György őrnagy, Poeltenberg Ernő, Nagysándor József, Dessewffy Arisztid kapitány, Knezić Károly, gróf Leiningen-Westerburg Károly és Damjanich János százados vádlottak felségsértés bűntette miatt „az osztrák hadseregben viselt tiszti rangjuk, illetve nyugdíjuk elvesztése mellett, valamint Lázár Vilmos kötél általi halállal büntetendők minden ingó és ingatlan vagyonuk elvesztése mellett; Schweidel József vádlott őrnagyi rangjának és bárhol található minden ingó és ingatlan vagyonának elvesztése mellett golyó általi halállal büntetendő”; Gáspár András tízévi várfogságra javasolták elítélni.

A haditörvényszék még aznap az ítéletet is meghozta egyhangúlag a már ismertetett vádak alapján. Az ítéletet aláíró Johann Moser ezredes, a hadbírósi elnöke és Karl Ernst törzshadbíró ugyancsak szeptember 26-án az



Nagysándor József
egykori szülőháza
Nagyvárad-
Olasziban

ítélet mellé kegyelmi felterjesztést írt Haynauhoz, amelyben négy elítéltet, Lázár Vilmost, Dessewffyt, Schweidelt és Poeltenberget ajánlották Haynau kegyelmébe. Nagysándor tehát nem volt közöttük, Lenkey János ügyét pedig elmezavara miatt függőben hagyták.

Csak hosszabb vita után dőlt el, hogy kinek van joga megerősíteni a felségárulás és esküszegés miatti halálos ítéletet. Az 1849. augusztus 27-i osztrák minisztertanács még úgy határozott, hogy Haynau a meghozott halálos ítéleteket megerősítésre terjessze fel a kormányhoz. Azonban I. Ferenc József császár augusztus 29-én már arra utasította Haynaut, hogy elegendő, ha a halálos ítéleteket azok végrehajtását követően, tudomásulvétel végett terjeszti csak fel. Az augusztus 31-i minisztertanácsban ismét szóba kerül a kérdés, végül jegyzőkönyvbe csak a halálos ítéletek végrehajtásának a bejelentési kötelezettsége került.

Ernst 1849. szeptember 27-én Haynauhoz küldi az ítéleteket megerősítésre, és mellékeli a haditörvényszék kegyelmi előterjesztését is. Ezalatt a foglyok semmit sem tudtak a meghozott és felterjesztett ítéletről, sőt többen még mindig amnesztiában reménykedtek.

Az ítéleteket Haynau Komárom alatt kapja meg, ahol Klapkával egyezkedik a vár átadásáról, és egyelőre nem erősíti meg azokat. Az aradi foglyok reményei is Komárom átadásához és az uralkodó közeli, október 4-i névnapjához kötődtek, bízva az utolsó pillanatig az amnesztiában. Haynau végül az ácsi főhadiszálláson október 1-én hagyta jóvá az ítéleteket azzal a kitételrel, hogy azokat már huszonegy órával a kihirdetés után hajtásák végre. A komáromi vár kapitulációs pontjaiból az általános amnesztiára vonatkozó kitétel kimarad, így már csak az uralkodó kegyelmében bízhattak a foglyok.

Október 2-án Haynau felterjeszti Ferenc József császárnak tudomásulvétel végett az aradi haditörvényszék általa megerősített ítéleteit. A jelentéssel egy időben futár indult Aradra a megerősített ítéletekkel, valamint Haynau főhadsegédjének, Johann Susan vezérőrnagynak a levelével, amely intézkedik, hogy október 6-án – Latour halálának évfordulóján – „az ítéletek végrehajtására reggel idejekorán kerüljön sor, hogy az elítéltek egész nap közszemlére legyenek kitéve a vesztőhelyen elretentő például”.

Október 4-én az amnesztiába vetett remények is semmibe tűntek. Előbb a foglyok közt futótűzként terjedt el a hír, hogy megjöttek az ítéletek Aradra, majd este a porkoláb, fegyverek után kutatva a foglyok szobáiban, felszólította őket, készüljenek fel, mert másnap reggel 7 órakor a haditörvényszék elé kell menniük. Másnap, október 5-én reggel 7 órakor Ernst törzshadbíró kihirdette a felsorakozott tábornokoknak a halálos ítéletet. (Egyes források 8 órát említenek.) Ezután rögtön megbilincseltek őket, és visszavezették siralomházzá átalakított cellájukba, s ezután mindegyikre megerősített, ötagú őrség vigyázott. Ezzel elveszett minden remény, a tábornokokra már másnap a kivégzés szörnyű tortúrája várt.

Az egyedül életben hagyott, tízévi várfogságra ítélt Gáspár András még azt kérte, hogy az utolsó napot tölthesse halálra ítélt társaival, de kérését keményen elutasították.

Börtönélet

A fogságba esés és a kivégzés időpontja között eltelt közel másfél hónapot Nagysándor József is az aradi várbörtönben töltötte. Az ott megélt drámai időszakról kevés konkrét részlet ismerünk, mégis megpróbáljuk röviden ábrázolni.

1849. augusztus végén, mindössze egy hét alatt teljesen megtelt foglyokkal a Vaubans-rendszerben 1763 és 1783 között megépült aradi vár. A tábornokok nem a kazamatákba kerültek, hanem a vár közepén álló emeletes épületbe, amelyet akkor főórház-négyszögnek neveztek; vele szemben állt egy hozzá hasonló épület, amelyben a vár- és térparancsnokság volt, a kettő között pedig az impozáns vártemplom.

(folytatás a következő oldalon)

„Kötelességemet mint magyar hazafi...”

(folytatás az előző oldalról)



„A hadvezérek szobáinak vasrostélyos ablakai észak, dél s kelet felé nyíltak, csak az 50. számú szobába lakó Nagysándor József ablaka nyílt egy kopár kis kertre.” Minden tábornok két helyiséget foglalt el. Az egyik előszobának szolgált, ott állandóan két fegyveres katona őrködött. A másik a fogoly rendelkezésére állt. Hossza hat lépés, a falak fehérre meszelve, a padlót deszkaburkolat fedte. A berendezés egyforma volt: „egy tábori ágy, melyben csak szalmazsák volt, egy székhely, egy fiókos étkezőasztal és egy kisebb asztal, melyen tükör, mosdótál és egy vizes kancsó állott”. Ágynevelő nem kaptak a foglyok, látogatót pedig csak kivételesen fogadhattak. Nagyjából egyformán bántak mindegyikükkel, de például Kiss Ernő apró kedvezményeket kapott.

Minden öt fogoly rendelkezésére egy közlegényt rendeltek ki szolgálatra. Mindegyik tábornok egy ezüst forint napidíjat kapott, abból fedezték költségeiket, és ebből élelmezte őket a főporkoláb, Urticka Antal felesége. A foglyok az aradi vár könyvtárából könyveket kölcsönözhattak és olvashattak, leveleket írhattak, küldhettek és kaphattak. A levélírás engedélyhez volt kötve, és gondoskodni kellett valakiről, aki el tudja juttatni a címzetthez. A levelek megkapásával gyakran volt gond, mert a főporkolábot ritkán látták, és csak ő volt feljogosítva arra, hogy a leveleket a tábornokokhoz vigye.

Többen is naplót vezettek és feljegyzéseket készítettek az aradi fogságukról. Nagysándor, úgy tűnik, nem tartozott közéjük, viszont levelet többet is írt. Ezekből sokáig összesen négyet ismertünk. (A levelek eredeti forrásai: MNL OL R 392. Eredetijük német nyelvű. A Vinkler Brunóhoz írt levél a minorita szerzetes terjedelmes visszaemlékezései keretében jelent meg: *Szegedi Híradó*, 1867. 56–59. szám.)

Először 1849. szeptember 8-án húgának, Schmidt Jánosnéknak írt. Ebben Nagysándor kifejezte meggyőződését, hogy az éppen betegeskedő húga meg fog gyógyulni, viszont meglepően előre látja tragikus sorsát, amikor a következőket írja, lényegében már akkor végső búcsút véve: „Isten végtelenül jó – igazságos – és a sors, mely olyan súlyosan sújtotta szerencsétlen családunkat, egy harmadik – va-

lószerűleg utolsó áldozattal – végre ki lesz engesztelve. Isten veled, szeretett jó testvérem – légy boldog, legyenek mind boldogok – ezért imádkozik lelke mélyéből Testvéred Pepi.”

A következő két levelét szeptember 9-én írta. Az első hosszabb, sógorának, Schmidt Jánosnak szól. Azzal kezdte, hogy nagyon aggódik lánytestvére rossz egészségi állapota miatt, de reméli, hogy fel fog épülni, „mert téged nemcsak a legjobb férjnek, hanem körültekintő orvosnak is tartalak, és bizonyára mindent meg fogsz tenni, hogy segíts szegény szenvedőn”. Majd unokahúgára s egyben menyasszonyára, Schmidt Emmára tér fájlatva, hogy nem tudta jobban gondját viselni, mert a debreceni csatában pénze nagy részét elvesztette. Kéri őket, hogy adják át köszönését nagybátyjának és feleségének Kalocsára és üdvözlését a többi rokonnak. Az utóiratban pontosítja, hogy azért volt kénytelen németül írni, mert a hivatalos rendelkezések ezt írták elő.

Aznap írt még menyasszonyának, Schmidt Emmának is egy megható levelet. Ebben először megköszönte a vigasztaló sorokat, amelyeket előzőleg Emmától kapott. A levélből ismét kiderül, hogy Nagysándor tisztában volt jövő sorsával: „...mindent elvesztettem, csak irántad való végtelen, határtalan szeretetemet nem – ez a legmélyebb, legszentebb érzés, amit valaha éreztem, és ez fog kísérni a sírba...” Egyben felszólította: „Ápold és vigasztald kedves jó anyádat,” illetve hogy gondoljon rá szeretettel. Végül boldogságot kívánva, az utóiratban megjegyzi: „Emlékeül küldök egy hajfűrtöt. Isten veled, Emmám!”

A levelek szövegéből is úgy tűnt, hogy többet már nem írt családjának, rokonainak, válszleveleket sem találtunk. Sokáig úgy tudtuk, hogy utolsó levelét Nagysándor 1849. október 6-án éjszaka írta és adta át Vinkler Brunó minorita szerzetesnek. Ebben megkérte, hogy rokonainak írjon vigasztaló sorokat, és juttassa el az általa küldött tárgyakat is. Ez már egyfajta végrendeletnek volt tekinthető.

Aztán a levelek terén váratlanul ritka esemény történt. Az elmúlt évtized egyik legjelentősebb dokumentumlelete Nagysándor József búcsúlevele volt, amelyet nagybátyjához, Nagysándor Imréhez, a kalocsai érsekség orvosához és családjához intézett, és 2014-ben egy családi hagyatékból került elő. A levelet

a budapesti Központi Antikvárium 2014. december 5-i árverésén a magyar állam vásárolta meg 14 millió forintért. A dokumentumot a magyar állam védetté nyilvánította, így már nem lehet kivinni az országból. 2014 decemberétől néhány hónapig a Magyar Nemzeti Múzeum Kupolatermében volt kiállítva, ahol sokan megtekinthették. Az akkori tervek szerint a levél az állandó kiállítás 1848-as termében kapott volna helyet, de 2018 decemberében már nem találtuk ott, kiderült, hogy jelenleg a Történeti Tár Újkori Dokumentum Gyűjteményében raktározzák.

A levél külön érdekessége, hogy a vértanúk többsége már október 5-én megírta a búcsúlevelét, ez viszont október 6-án, a hajnali órákban kelt. Írója elbúcsúzik benne nagybátyjától és a rokonságtól, megállapítva: „Mit a sors reám mért – néhány óra múlva tűrni fogom – de nyugott lelkiösmérettel s tiszta öntudattal...”

A váratlanul előkerült levél azonban kérdéseket is felvet, hiszen a csak egy 1867-es sajtóközleményből ismert, Vinkler Brunó minorita szerzetesnek átadott levelében Nagysándor éppen azt kérte, hogy a szerzetes írjon a rokonainak vigasztaló sorokat. Ennek a levélnek a jelenlegi sorsáról nincs tudomásunk. A nemrég előkerült levélben viszont ő maga búcsúzik el, ha röviden és együttesen is, a rokonságtól. Nincs kizárva, hogy Nagysándor utolsó óráiban meggondolta magát, és cellájában várakozva, gyorsan papírra vetve néhány sort, mégis megnyugtatta lelkiismeretét. Nagysán-

Thorma János festménye

dorról egyébként is általában feljegyezték, hogy ítéletét egykedvűen vette, és nem igyekezett igazán menteni magát.

A mártírhalál

Az aradi vértanúk kivégzése a magyar történelem egyik legnagyobb megdöbbenést és gyászt kiváltó eseménye, s kultusz- és identitásképző jellege is van. 1849. október 5-én a halálos ítélet kihirdetésével egyszerre minden megváltozott. A foglyok szigorú őrizetet kaptak, az aradi minorita kolostort pedig egy hadbíró, Howiger tábornok kereste fel a céllal, hogy a kivégzendők mellé adjanak lelkiatyákat, kik felkészítsék őket az Istenhez való megtérésre, mivel a várban csak Marchot Eduárd aradvári káplán és áldozár volt. A kijelölt négy pap Bardócz Sándor, Kléva Balázs, Sujánszky Euszták és Vinkler Brunó volt. Hasonlóképpen megkeresték Baló Béni aradi református lelkészt és Szombati Balázs (Vasile Sombati) ortodox (görögkeleti) lelkészt is.

Az első látogatók délelőtt tíz óra körül a kijelölt papok voltak, de aznap mások is engedélyt kaptak a halálraítéltek meglátogatására. Nagysándort a visszaemlékezések szerint csak a mellé kirendelt Vinkler Brunó minorita szerzetes kereste fel, ennek ellentmond azonban Antos János alezredes egy 1898-ban Abonyban írt bizonyítványában, amelyben beszámol

(folytatás a következő oldalon)



„Kötelességemet mint magyar hazafi...”

(folytatás az előző oldalról)

arról, hogy a kivégzés előtti napon Aradon a siralomházban ő meglátogatta Nagysándort, aki őt a következő szavakkal fogadta: „No, látod, beteljesedett, mit mondtam, hogy ki fognak végezni. Nyugodtan halok meg, mert kötelességemet mint magyar hazafi örömet teljesítettem. Csak az bánt, hogy mint katonát nem golyó által, hanem mint gonosztevőt láncra vertek s bitófán végeznek ki.”

Időközben megérkezett Aradra Haynau hóhérja is Franz Bott, a morvaországi Brno város hóhérja személyében. Neki volt a feladata a kilenc akasztásra ítélt kivégzése.

A tábornokok utolsó óráiról számos megható visszaemlékezés és írás számol be, így elég hűen rekonstruálhatjuk a történéseket; ezek drámaisága 173 év után is megragadható. A papokat az elítéltek bizalommal és rokonszenvvel fogadták, és szívélyes hangon üdvözölték őket. Általában mindegyikük írással foglalatzkodott. A papok igyekeztek vigasztalni, bátorítani és azzal biztatni őket, hogy a megkegyelmezés az utolsó pillanatban mégis meg fog érkezni. Ez egyeseket kicsit felvillanyozott, kivéve gróf Leiningent, Láhnert és Nagysándort, náluk inkább csalódás és reménytelenség volt tapasztalható. A foglyok főleg Kossuth és Görgei felől érdeklődtek, és kevésbé voltak tájékozottak a külvilágban történekről. Állítólag Nagysándor gyűlölettel nyilatkozott az osztrákok és Görgei eljárásáról, amikor pedig utóbbiról beszélt, a harag volt leolvasható arcáról, s szemei a bosszú fényétől villogtak: „Eleget figyelmeztettem Kossuthot – mondta –, fájdalom, ő nem hitt nekem, míg ideje volt...” A papok délután öt óráig tartózkodtak a halálraítélteknél, akkor azzal az ígérettel távoztak, hogy rövidesen, még az éj folyamán visszatérnek.

Alois Howiger vezérőrnagy október 5-i parancsában intézkedett a másnap végrehajtandó kivégzések részletes előkészítéséről. A Wocher-zászlóaljzat rendelte ki Josef Tichy őrnagy vezetésével a halálos ítéletek foganatosításához, ugyanakkor számos óvintézkedést és legmagasabb készütséget rendelt el. A takerodót este fél 7-re hozták előre, és a napiparancs szerint: „Holnap reggel 1/4 6-órakor a vár összes őrsége fegyverbe lép s mindaddig felállítva marad, míg további parancs érkezik”,

előre jelezve a másnapi történések kezdetét. A szigorú rendszabályokat az a kósza hír is indokolta, mely szerint a várban lévő magyar foglyok s a katonaság egy része a tábornokokat ki akarja szabadítani.

A börtönszobáknak kísérteties siralomház képet kölcsönzött az, hogy a négyszögű asztalokra két égő gyertyát és közéjük egy feszületet helyeztek el. A lelkészek október 6-án, szombaton éjjel két óra körül elindultak a vár felé. A beszámolók szerint hűvös, ködös éjszaka volt, a hold ragyogott a csaknem felhőtlen égen. A foglyok azon az éjen nem feküdtek le, mindegyik virrasztott, és írással, illetve a felkészüléssel foglalták le magukat.

Nagysándor Józsefet az asztalnál ülve írva találta Vinkler Brunó minorita szerzetes, mikor belépett a börtönszobába. A tábornok ismét szívesen fogadta a lelkiatyát, s a pap, akárcsak az előző napon, ismét biztatta, hogy a kegyelem okvetlenül meg fog érkezni. A már rég reményét vesztett fogoly tábornok fájdalommal állítólag a következőket mondta: „Főtisztelendő úr, minek ámítsuk magunkat? Nem ismerik azok a kegyelmet, csak a bosszút és kegyetlenséget. Én részemről onnan semmit sem remélek. E percben már nincs mit a földön remélni. Imádkozzunk Istenhez!” (Érdekes módon Vinkler Brunó visszaemlékezéseiben e szavakat nem említi, de másutt találkozhatunk velük.)

A keresztényi kötelesség teljesítése által Nagysándor példás buzgósággal készült fel az örökkévalóságra. Ezután egy kis levelet vett ki a zsebéből, és átadta a címzett Vinklernek, arra az esetre készítve, ha már nem lesz lehetősége szóban vele közölni, majd „hosszú barna hajából egy csomót ollóval levágott, s azt koszorúalakba összeállítva” kérte a lelkészt, hogy a tincset az írandó levelekkel küldje el. Ugyancsak Vinklert kérte meg fésűje, inggombja, ezüst órája, iratai, köztük az esketési engedély, illetve gyűrűje elküldésére. Később a többi lelkész is meglátogatta börtönszobájában Nagysándort, s ő főleg Sujánszky Eusztákkal beszélgetett a bécsi kamarilláról, Franciaország és Anglia színtelen közönyéről, az oroszok emberségesebb voltáról az osztrákokhoz képest. (Sujánszky visszaemlékezéseiben erről nem tesz említést, csak Damjanich meglátogatásáról számol be.) A tábornok Sujánszkyknak saját szivartokját, Vinklernek



A vértanú születésének bicentenáriumán megkoszorúzott 1873-as nagyvárad emléktábla

pedig egy harcok alatt használt térképet ajándékozott. Ezután Nagysándor fölkérte Vinkler Brunót, hogy a szomszéd cellában lévő Gáspár András tábornokot látogassa meg, és nevében tőle végső búcsút vegyen. Ez meg is történt.

Más források szerint előzőleg Nagysándor személyesen is találkozott Gáspárral, és kivégeztetése előestjén azzal vigasztalta: „Sohse búsulj, pajtás! Én csak valamivel előbb jelenek meg a nagy rapporton. Ennyi az egész. S ha valaha kiszabadulsz, elmondhatod, hogy valamennyien utolsó emberig, pillanatig becsületesen helyt álltunk!”

1849. október 6-án az aradi várban már hajnali 3 órakor élénk forgalom volt. Az egész helyőrséget mozgósították, és a várban volt a városból behívott három gyalogsági zászlóalj is. Mire a tábornokok bevégezték teendőiket, fél 5 lett. Megbékélve sorsukkal elfogyasztották utolsó reggelijüket, egy pohár kávé. A kivégzéseknek és a várbeli nagyobb mozgásnak a híre bizonyára eljutott Arad és Újarad lakóihoz is, s aggodalommal és elkeseredettséggel várták a fejleményeket.

Negyed 6-kor már dobpergés hallatszott, s néhány perc múlva a Wocheer-ezred zászlóal-

ja felsorakozott a főőrház északi oldala előtt. A várban lévő mintegy 600 foglyot szigorúan bezárták, a bástyákon ágyúkat helyeztek el. Elérkezett a válságos pillanat is. Fél hatkor Urticka főporkoláb két foglár segítségével kivizelte szobájukból az udvarra előbb a négy, golyó általi halálra ítéltet: Schweidel Józsefet, Kiss Ernőt, Dessewffy Arisztidet és Lázár Vilmost. A lelkészek egy-egy elítélt mellett haladva indultak el a vár északkeleti, 6-os számú, ún. mikelakai kapuja felé. A kaputól jobbra eső első sáncárok felé fordultak, ott megálltak. Rögtön előlépett tizenkét gyalogos katonától fegyverrel, s célzó állásba helyezték magukat. Josef Tichy parancsnok kardjával jelt adott, és a fegyverek eldőrréntek. Hárman élettelenül estek össze. Kiss Ernőnek csak vállait, mellét és altestét érték a golyók, emiatt fél térdre bukott. Ekkor Tichy intésére közelről főbe lőtték. „A negyedik áldozat is elesett, a XIX. század legnagyobb gonosztettének egy része befejeztetett” – írja Baló Béni református lelkész visszaemlékezéseiben.

A többi kilenc halálra ítélt tábornok ekkor cellájában feszülten várakozott. Amint a zászlóalj a sáncároktól visszatért, Tichy parancsára azonnal elővezették a katonához méltatlanul, akasztófára ítélt tábornokokat. A tábornokok készen álltak, most már végképp lemondtak a megkegyelmezés reményéről, hiszen mindannyian hallották a fegyverdörrenéseket, amelyek négy társuk életét már kioltották. A kivégzésekről több írás is beszámol, idézve a tábornokok utolsó szavaiból. Nem tudni biztosan, hogy ezek valóban elhangzottak-e, de megállapítható, hogy általában jól jellemzik a kivégzettek egyéniségét, pillanatnyi lelkiállapotát.

Nagysándor szobájába lépve Vinkler tapasztalhatta, hogy a tábornok kezére és lábára vasláncot tettek, de így is udvariasan elébe lépett, és a kézszerítés után rögtön mondta: „Nemde mondtam tisztelendő úrnak, hogy nincs remény? – majd így folytatta: – Igen, még akkor a remény táplálhatott volna, ha bennünket, akasztófára ítélteteket vittek volna előre, de miután azokra, kik lánc nélkül valának, dördültek a fegyverek, amint eddig nem volt, úgy többé reményem éppen nincs.”

Ekkor jött a parancs, hogy gyülekezzenek a várudvaron, ahol az elítéltek barátságosan üdvözölték egymást. Az elítélteket 1849. október 6-án reggel hat órakor indították el a lelkészek

(folytatás a következő oldalon)

„Kötelességemet mint magyar hazafi...”

(folytatás az előző oldalról)

➤ kíséretében a vesztőhelyre. A tábornokokon meglátszott a hatheti fogság: szemük mélyen beesett, arcszínük halvány, hajuk szürkébb volt. Lábukon és egyik kezükön most is lánc volt, a láncon pedig súlyos lakat. Elöl Nagysándor ment, ő az utána érkezettekkel kezét fogott, és fájdalmas iróniával „jó reggelt” kívánt nekik. Az utolsóként érkező Damjanichhoz így szólt: „Nemde megmondtam, hogy akasztófára vezet bennünket Görgey?” Damjanich állítólag erre az válaszolta: „Nem akartam hinni, de most látom, hogy igazad van, barátom”.

A két részre oszlott zászlóalj közepén haladtak hat sorban, egymás mögött, lassú lépétekkel, oldalukon 20-20 közlegény. A második gyászmenet most az ellenkező irányba, a vár fő, azaz Arad városa felé néző kapuja felé haladt, majd ezen kiérve átkeltek a kapu előtti hídon, s a Zsigmondházára és Újaradra vezető útra tértek. A tábornokok kiérve a kapun a néhány perces szabadság keserű örömét érezve néztek szét minden irányba. Mind civilben voltak, fekete atillát viseltek, csak Leiningenen volt honvéd tábornoki atilla. Nyolcan gyalog haladtak, Damjanichot, aki a komáromi csata után lábtörése miatt nyomorék lett, egy közönséges kocsin hozták. Mintegy negyedórai út után balra kanyarodtak, s rögtön mind észrevették a vár déli oldalán lévő térségen sorban felállított kilenc, egyágú, kb. nyolclábnyi magasnak becsült tölgyfa cölöpöt, melynek mindegyike egy-egy vaskampóval volt ellátva. Vécsey, aki eddig csak két függőleges oszlopból álló és keresztfával ellátott akasztófákat láthatott, megjegyezte: „Hát ilyen akasztófákat készítettek számunkra?” Erre Nagysándor keserű gúnyjal felelt: „Hadd el, barátom, ez a legjobb és legcélszerűbb.”

Mivel a talaj a Maros folyó közelsége miatt nagyon vizenyős volt, az oszlopszerű bitófákat mélyre kellett ásni és gondosan ki kellett ékelni. Amikor a kilenc bitófát meglátta, Vinkler tisztelendő is annyira elérékenyült, hogy könnyezni kezdett. Nagysándor ezt észrevette, és így szólt hozzá: „Kedves tisztelendő úr, tegnap ön vigasztalt engem, és most sír.” Majd imádkozni kezdtek egy szívvel-lélekkel. Ez már az oszlopok előtt állva történt, a katonaság sorfala közepén. Maga a kivégzés hely-

színe a vár területén kívül, a vár és Újarad közt terült el, a zsigmondházi részen.

Az ítéletek felolvasása után a foglár katonai szokás szerint fennhangon – német nyelven – háromszor egymás után kegyelmet kért a kilenc elítéltnél. A válasz németül mind a háromszor: „Istennél a kegyelem!” volt. Ezután következett a végig hősiesen viselkedő tábornokok rémdrámába beillő, borzalmas kivégzése. Urticka porkoláb cédulára felírt sorrendben, az osztrák hadseregben viselt rangjuk szerint szólította a halálra ítélteteket. Majd eloldotta a lakatot, mely által láncaik lehullottak. Lehetőség szerint mindegyikőjük elköszönt bajtársaitól, majd önként a bitófa alá lépett, és fellépett az akasztófa alatt lévő zsámolyra. Ekkor kezdődött a hóhér dolga: a kötelet a foglyok nyakára tette s a vasszögre hurkolta. Az egyik pribék kilökte a zsámolyt, a másik kettő pedig teljes erővel húzta lefelé a halálraítélt karjait, hogy kinyútsák a felakasztott testet. A barbár eljárás nem mindig járt sikerrel, és néhány vértanú haláltusája hosszú, fájdalmas volt. Elsőnek Poeltenberget végezték ki, akit legkevésbé találtak vétkesnek, majd Török és Láhner következett, akik lényegében inkább szakemberként tevékenykedtek, utána jöttek a hadtestparancsnokok, közülük elsőnek Knezić.

„Kérem, kapitány úr!” – szólt Urticka porkoláb ötödikként Nagysándor Józsefere, aki erre eldobta szivarját. Ezután a foglár eloldotta bilincseiből, ő előzőleg körülnézett a kivégzési négyyszögben, s valakit keresett a felállított katonák sorai közt. „Egy tisztet keresett szemeivel, aki fogsága alatt vele jól bánt. A tiszt észrevette ezt, s nehogy fellebbvalói haragját vonja magára, lehajolt a katonák háta mögött, hogy Nagysándor ne lássa őt. Nagysándor azonban így is észrevette, s barátságosan csengő férfias hangon odakiáltott neki: »Szervusz, herr kamerád« (bajtárs úr). Észrevette, hogy papja, Vinkler könnyezik, hozzá fordulva ezt mondta: »A könny itt már hasztalan, tisztelendő úr, inkább imádkozzunk!«

Elbúcsúzott ő is társaitól és a lelkészekről, és emelt fővel, büszkén fellépett az akasztófa alatti zsámolyra a „Hodie mihi, cras tibi!” (Ma nekem, holnap neked!) szavakkal. Amikor a bakó már-már nyakára szorította a kötelet, hangosan kiáltotta: „Éljen a haza!”, s rövid szenvedés után meghalt. A különböző forrá-

sok kiemelik, hogy belenyugvással halt meg, és abból kiindulva, hogy nem írnak szenvedéseiről, azt a következtetést vonhatjuk le: halála viszonylag könnyebben állt be, és nem túl sokat szenvedett.

A beszámolóiban más szavakat, mondatokat is adnak Nagysándor szájába, melyeket akár mondhatott volna a szörnyű tortúra hosszú ideje alatt társainak vagy a kirendelt lelkészeknek, ezt már utólag nem lehet rekonstruálni. Nagysándornak tulajdonítják például a bitófa alatt elmondott utolsó mondatokként a következőket: „De rettenetes volna most az elmúlásra gondolni, ha semmit sem tettem volna az életemben! Alázatosan borulok Istenem elé, hogy hőssé, igaz emberré, jó katonává tett.” (Ezt gyakran idézik a tizenhármak feltételezett utolsó mondatai között, minden hivatkozás nélkül.)

Utána Leiningen következett, majd Aulich, akinek hadügyminiszteri tevékenységét súlyosbító körülménynek tekintették, majd Damjanich, végül utolsónak Vécsey. A papok eltarták a szemüket a szörnyű látvány elől, de még a katonaság soraiból is állítólag hangos zokogás hallatszott. A kilenc bitóról lógó kilenc hullá vérfagyasztó látvány volt, a kirendelt tisztek és katonák közül is többet betegé tett.

A hóhér még a végrehajtó Tichy őrnagy elé járult megkérdezve: „Nemde jól teljesítettem kötelességemet?” Az őrnagy válasza pedig ez volt: „Emberileg.” Egyes beszámolók szerint a hóhér nehéz feladatát valóban viszonylag jól látta el, s a kivégzettek többsége mintha aludna, úgy nézett ki. A lelkészek letérdelve a bitófák alatt a kivégzettek lelki üdvösségéért imádkoztak, ezalatt a katonaság visszavonult a várba, néhány órát hagyva hátra.

A kivégzéseket a Maros túlsó partján álló épületek tetejéről igyekeztek követni az Aradról kijött kíváncsiak, néhány embernek sikerült csónakon is a színhely közelébe jutni. Nyolc órakor a közlekedés helyreállt, és odaengedték az érdeklődőket a vesztőhely közelébe, elrettentő példát akarva mutatni. Az odaérkezetteket elképesztő látvány fogadta, bár akkor még a kivégzettek arca nem volt elváltozva. „Lábuk alig 25 cm-re volt a földtől. A kötél nem volt a nyakukra hurkolva, hanem csak át volt azzal fogva, és a kötél két vége volt az oszlop tetején kiálló kampóba beakasztva.”

Tichy még egy kis népnevelésre is fel akarta használni az alkalmat, azonban ez balul ütött ki, mert felszólította a papok egyik

képviselőjét, hogy beszéljen az eseményekről a néphez, az pedig magyar beszédében a katonaságot gyalázta, és a kivégzettek tetteit magasztalta. Ekkor már többen zarándokoltak a kivégzések helyszínére. Mindenki sírt és imádkozott. Egész Aradon gyász és a réműlet honolt. Időközben az oszlopok alatt két-két újaradi paraszt gödröt ásott. Fél négykor a vértanúk arccal a vár felé függő hulláit levették a bitóról (forrás: Tiszi Lajos: *A tizenhármak kivégzése*. Arad. 1874; mások alkonyatra vagy kora estére teszik a bitóról való levételt), s elhantolták őket a saját oszlopuk alján ásott gödörbe, mivel a nyolc nappal később balesetben meghalt Howiger szerint „a katonának ott kell maradni, ahol elesett”. Régi szokás szerint a kivégzettek ruhái a hóhért illették, emiatt a felakasztottakat levetkőztetve tették a gödörbe.

A családtagok, rokonok, barátok megpróbálták megszerezni a drága halottakat. A várparancsnokság hivatalosan elutasította a kérényezőket, de értésükre adta, hogy szemet hunynak, ha titokban elviszik a holttesteket. Így az örök és a hóhér megvesztegetésével szerezte meg a golyó által kivégzettek közül Kiss Ernő holttestét családja s menekítette az aradi temetőbe, majd onnan Katalinfalvára és végül Elemérre, a családi sírboltba, ahol ma is nyugszik. Dessewffy földi maradványait 1850-ben rokonai szállították el titokban Margonyára, azóta is ott nyugszik. A kötél által kivégzettek közül Csernovits Péter Damjanich és Láhner holttestét szerezte meg, és Mácsán, kastélya parkjában temette el, ahol 1974-ig voltak. Leiningen tetemét Urbán Gyula szállította el monyorói birtokára, onnan később a borosjenői katolikus templom kriptájába került, s ott volt 1876 és 1974 között. Vécseyt feleségének egyik barátnője szállította el, s előbb az aradi köztemetőben, majd 1916-ban az aradi kultúrpalota kriptájában temették el. A többi öt felakasztott tábournok, így Nagysándor József is, hosszú évtizedeken át jeltem sírjában pihent a vesztőhelyen. (Végül sok hányódás után kerültek 1974-ben közös sírba az 1884-ben állított aradi obeliszk alatti kriptában.)

Ernst törzshadbíró a kivégzések helyszínén Schücl szazados helyettesítette, ő állította ki Franz Bott hóhérnak az akasztásokról szóló bizonyítványt, melyben igazolja, hogy „e foglalatosságnál a kellő ügyességet és jártasságot

(folytatás a következő oldalon)

„Kötelességemet mint magyar hazafi...”

(folytatás az előző oldalról)

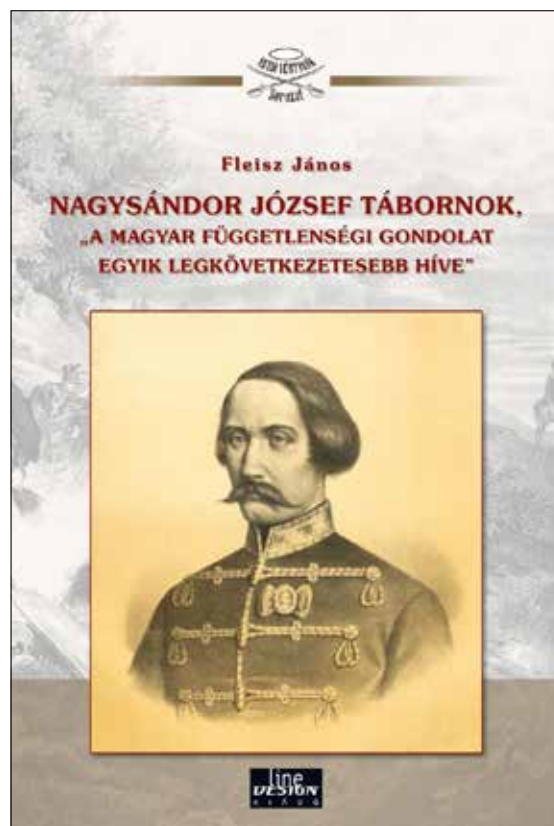
tanúsította”. Összesen öt bizonyítvány ismeretes, a többi négy – így a Nagysándor József kivégzéséről szóló – máig sem került elő. Ugyancsak Schückl vezette rá mint szemtanú a haditörvényszéki ítéletekre a végrehajtási záradékot: „Végrehajtva 1849. október 6-án, reggel hat órakor”.

Ernst még aznap megírta jelentését Haynau-nak, amelyben felterjeszti a végrehajtási záradékkal ellátott haditörvényszéki ítéleteket azzal a megjegyzéssel, hogy a tizenhárom vádlotton a halálbüntetést aznap „hajnalban végrehajtották, és az elítéltek közszemlére való kitétele a törvény előírása szerint a mai nap megtörténik”.

Haynau két nappal később uralkodójának röviden összegzi a helyzetet: „Az ország legyűrve és meghódítva.” A bosszúhadjárat 1850-ig rendületlenül folytatódott, eredményként több mint 150 embert végeztek ki, és mintegy 1200 hazafit ítélték várfogságra.

A Nagysándorról kiállított halotti anyakönyvi bejegyzés, hasonlóan a többi vértanúéhoz, számos hibát és pontatlan adatot tartalmaz. Így 44 évesnek és reformátusnak tüntetik fel, de a temetését végző pap sem egyedül Eduard Markhot helyőrségi lelkész volt.

Amikor a kegyetlen – az osztrák hadsereg történetében is példa nélkül álló – ítéletek és kivégzések híre elterjedt, általánossá vált a kormányok rosszallása és a közvélemény felháborodása, a bécsi udvar pedig meneszti Haynaut, mintha az ő túlkapása lett volna a bosszú, ez azonban már nem sokat változ-



tatott a magyarság mély gyászán és elkeseredettségén. Nagysándor József hősi áldozatvállalása hazája szabadságáért örök példakép az utókor előtt.

Forrás: Fleisz János: *Nagysándor József tábornok, „a magyar függetlenségi gondolat egyik legkövetkezetesebb híve”*.

Aradi Vértanúk Sorozat, Line Design Kiadó, Budapest, 2022, 144–154. o.